

DŽEMAL ČEHAJIĆ

(Sarajevo)

IZUČAVANJE NAŠE KNJIŽEVNOSTI NA PERSIJSKOM JEZIKU

Izučavanje naše književnosti na persijskom jeziku, koja svojim kvantitetom ne doseže književnosti koje su pisane na turskom i arapskom jeziku, započelo je u prvoj polovini XIX vijeka. To proučavanje i upoznavanje sa stvaraočima na orijentalnim jezicima, započeo je bečki orijentalista Baron von Hammer Purgstall (1774-1856) svojim prevodima sa orijentalnih jezika i, naročito, svojim djelom *Die Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Povijest osmanskog pjesništva), 4 vol., Pest 1836-38). Djelo predstavlja studiju osmanske literature, bolje rečeno, poezije, u koju su uključene sve njene oblasti. Budući da je Hammer u ovom svom djelu spomenuo i niz pjesnika iz Bosne i Hercegovine koji su pisali na turskom, arapskom i persijskom jeziku, Hammerova *Istorija osmanskog pjesništva* predstavlja značajnu pojavu za nas i stoga što je bio prvi koji je evropskoj naučnoj javnosti predstavio mnoge pjesnike porijeklom iz Bosne i Hercegovine i drugih jugoslavenskih zemalja. Ocjenjujući i vrednujući ovo Hammerovo djelo, engleski orijentalista J. W. Gibb kaže da bi se jedva za njega mogao uprijebiti naslov *Istorija osmanskog pjesništva* i, uz to, dodaje da spomenuto Hammerovo djelo i nije više nego prevod starih osmanskoturskih tezkira (biografija pjesnika i pisaca) i drugih biografskih djela, mada mu, zacijelo, priznaje određenu kritičnost i samostalnost u radu. Činjenica je da je Hammer, bez mnogo kritičnosti, nastojao da u svoje djelo uvrsti svakog pjesnika, pa makar on bio i beznačajan, samo ako mu je uspjelo da nađe njegov pomen u navedenim izvorima.

Engleski orijentalista J. W. Gibb, koji se pojavio nešto kasnije, u svome djelu *A History of Ottoman poetry* (Istorija osmanske poezije I-III, London, 1909), imao je drugačiji pristup i stanovište. On je, na izvjestan način, nadopunio Hammera, ali ga nije prevazišao. Namjera mu je bila, kao što i sam objašnjava, da proučava sukcesivne faze kroz koje je prošla osmanska poezija i da otkrije utjecaje koji su postojali, kako bi u vidu panorame predstavio pojavu i razvoj ove poezije. Gibb je u ovoj svojoj opsežnoj studiji istražio i eksplicirao porijeklo, prirodu i karakter osmanske poezije, prateći njen razvoj u toku više stoljeća, da bi u tom kontekstu osvijetlio njene idejne i ideološke tendencije, uslove i ambijent u kojima se ova poezija razvijala, kao i njenu formalno-estetsku stranu, forme stiha, itd.

I pored svih zamjerki i primjedaba koje bi se mogle staviti, obje istorije osmanske poezije, Hammerova kao i Gibbova, klasična su djela u

svom žanru, pa stoga su nezaobilazna za svakog ozbiljnog istraživača. Naravno, ovdje moramo ukazati i na činjenicu da su utjecaji i stanovišta Safvet-bega Bašagića u njegovoj metodologiji i pristupu autorima, u strukturiranju djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, (Sarajevo 1912) dolazili od Hammera. Jer Gibbovu *Istoriju Osmanske poezije* Bašagić i ne spominje, što znači da se njome nije koristio. Ali je Gibbovo djelo korišteno od strane kasnijih generacija istraživača, naročito u estetskoj analizi i prilazu autorima.

Nekako u isto vrijeme, ili malo kasnije, negdje devedesetih godina XIX vijeka, počelo je proučavanje književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima i u Bosni i Hercegovini. Prve informacije o ovoj književnosti pružio je Ibrahim-beg Bašagić (1841-1902) i u vidu kratkih biografija prikazao 14 najznačajnijih stvaralaca koji su pisali na turskom, arapskom i persijskom jeziku, objavivši te svoje napise u poluzvaničnim godišnjacima (Salname) u vremenu od 1844. do 1897. godine. Isto tako i Hafiz Mehmed Teufik Okić (1870-1933) objavio je slične informativne članke (zapravo, kratke biografije o Allameku, Nerkesiji, i Šakkul-Kamer-Ahmed efendiji u Vatenu (god. XI/1894, br. 516, br. 520 i 530; god. XII/1895, br. 535. Pogledati i u: Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (Biobibliografija), (»Svjetlost« Sarajevo, 1973, str. 17.)

I J. W. Gibb, kao što je to uradio i Hammer, u svom djelu *Istorija osmanske poezije*, spominje izvjestan broj pjesnika i pisaca iz Bosne i Hercegovine i drugih krajeva Jugoslavije koji su pisali na orijentalnim jezicima, kao na primjer: Sabita Užičanina, Nerkesiju iz Sarajeva, Abdullaha Bošnjaka, Mezakiju i druge. Također, i Aleksandar Gilferding u djelu *Bosna, Hercegovina, i Stara Serbia (1859)* (prevedeno kod nas pod naslovom *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1927.) spominje Potur Šahidiju, tursko-bosanski rječnik koji je napisao Tuzlak Uskufi 1634. godine i Duvanjski Arzuhal (1706), navodeći i neke odlomke iz ovih djela. Nešto dalje je pošao Dr Otto Blau, koji je u djelu *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler (Leipzig, 1868.)* objavio u cijelosti tursko-bosanski rječnik *Makbul-i arif*, bolje poznat od naslovom *Potur Šahidija*. Dr Otto Blau je u svojoj lingvističkoj studiji svestrano obradio spomenuti rječnik, pruživši tu i analizu sastava i nekih drugih starih bosansko-hercegovačkih muslimanskih pisaca. Pojava Blauova djela inspirisala je Stojana Novakovića da napiše esej *Srbi Muhamedovci i turska pismenost* (Glasnik Srpskog učenog društva, knj. IX, sv. XXVI starog reda, Beograd, 1869, str. 220-225), u kojem je, prenoseći uglavnom Blaua, ponovio njegovu tezu o utjecaju turskog jezika na bosanskohercegovačku narodnu poeziju i na govorni jezik Muslimana Bosne i Hercegovine.

Na interesovanje za orijentalne književnosti i orijentalnu kulturu koje se javlja tokom XVIII i XIX vijeka u Zapadnoj Evropi na neki način, ukazuju i riječi Viktora Igoa u njegovom djelu *Les Orientales* da je u doba Luja XIV cijeli svijet bio zaokupljen izučavanjem grčke, a sada je zainteresovan za istočnjačku klasiku. Tako se, na primjer, Gete oduševljavao persijskom klasikom, a naročito Hafizom, koga naziva svojim bližancem (Sin uns, den Zwillingen, gemein) u svom West-Ostlicher Divanu, čija poglavlja, pored njemačkih, nose i persijska imena »Hafis-name« (Knjiga o Hafizu). Persijski utjecaj na Getea potvrđuje i poznati

njemački iranista Paul Horn koji u uvodu djela *Geschichte der Persischen Literatur* (Istorija persijske literature) (drugo izdanje, Leipzig, 1909), piše: »Koliko Gete duguje Persiji, nije još ni izbliza tako temeljito ispitano kako bi ovaj predmet sigurno zasluživao.« (Dr Fehim Bajraktarević, Utjecaj Istoka na Getea, Beograd, 1938, str. 120).

Zanimljivo je ovdje spomenuti da je utjecaj orijentalnoislamske književnosti, ili bolje, poezije, presadivao kod nas naš pjesnik Zmaj Jovan Jovanović. On se oduševio istočnom poezijom preko njemačkih romantičara i prevoda istočnih pjesnika, zbirke Bodenstedta »*Lieder des Mirza Schaffi*, koji je 1871. godine preveo pod naslovom *Pjesme Mirza Šafije*, i Daumerovih prevoda. U svom drugom djelu pod naslovom *Istočni Biser – Skupljene pjesme raznih istočnih pjesnika* (Beograd-Sarajevo, 1920) donio je prevode iz *Hammerove Istorije osmanskog pjesništva* te Bodenstedtovih i Daumerovih djela. Na taj način je Zmaj Jovan Jovanović upoznao našu širu čitalačku publiku sa istočnom poezijom i našim predstavnicima u njoj, kao na primjer sa Mahmud-pašom Adnijem. (Zmaj Jovan Jovanović, *Istočni Biser*, Beograd-Sarajevo, 1920, str. 30).

U tom kontekstu treba spomenuti i vrlo dobar izbor i prevod znamenitih pjesnika persijske klasične poezije, što ga je sačinio Fehim Bajraktarević, pod naslovom: »*Iz perzijske poezije*«, (Izbor i prepev: Fehim Bajraktarević, predgovor, napomene i beleške o piscima: Dr Marija Đukanović, »Jugoslavija«, Beograd, 1971). Tako su se rad i izučavanje persijske književnosti Irana i persijske književnosti koju su stvarali ljudi našeg porijekla, odvijali paralelno.

Naročitih zasluga za jedno dublje saznanje o našoj književnosti na turskom, arapskom i perzijskom jeziku ima Safvet-beg Bašagić, koji je poslije tri decenije marljivog studiranja turskih, arapskih i persijskih rukopisa, književnoistorijske građe, izvora i literature, objavio nekoliko značajnih djela iz ovog domena. Godine 1900. Bašagić je objavio svoje djelo *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*; od godine 1463. do 1850. (Sarajevo, 1900, str. 1-215), a na kraju (str. 189-215) donio je kao zasebni dodatak istorijsko-književni ogled pod naslovom *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta*. U njemu je predstavio 27 naših pisaca koji su pisali na turskom, arapskom i persijskom jeziku. Ovaj književno-istorijski ogled je prvi i veoma kratak prikaz stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimanskih pisaca na turskom, arapskom i persijskom jeziku. I poslije jednog dužeg i kontinuiranog izučavanja ove književnosti i kulture, Bašagić je, deceniju kasnije (zapravo 1910.) odbranio doktorsku disertaciju na Univerzitetu u Beču pod naslovom *Bosnien und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (Bošnjaci i Hercegovci u oblasti istočne književnosti), koju je 1912. godine objavio u srpskohrvatskoj verziji pod naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (GZM, god. XXIV, 1912, sv. 3 i sv. 4, str. 1-184, i posebno izdanje pod istim naslovom i bez ikakvih izmjena, Sarajevo, 1912). Dalja svoja saznanja o ovom predmetu nadopunio je novim podacima u svom biografskom leksikonu *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, (Zagreb, 1931, Izvanredno izdanje Matice Hrvatske).

Prvi Bašagićev rad o ovoj književnosti *Herceg-Bosna i istočna prosvjeta* predstavljao je više kratak pregled književne aktivnosti Muslimana Bosne i Hercegovine, kao-dodatak u okviru istorije Bosne i Hercego-

vine pod turskom vlašću, dok je njegova disertacija bila rezultat kompletnog sagledavanja i uočavanja određenog kontinuiteta literarnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima. U svom djelu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* Bašagić nije primijenio noviju istorijsku metodologiju, zbog čega ovo djelo predstavlja kroniku prošlih događaja i biografski pregled učenjaka i pjesnika koje je naša zemlja dala islamskoj književnosti i islamskoj kulturi, a ne cjelovitu sliku ekonomskih, društvenih i kulturnih kretanja na ovim prostorima.

Međutim, Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* nije istorija književnosti u pravom smislu riječi, prije je to književnoistorijski pregled, u kojem je Bašagić prikazao život i stvaralaštvo oko 130 pjesnika i pisaca porijeklom iz Bosne i Hercegovine i drugih naših zemalja koji su pisali na turskom, arapskom i persijskom jeziku. Pored biografskih podataka, u djelu je donio i izvode, ili probe iz njihovih djela u originalu i prevodu-prepjevu na srpskohrvatski jezik, što pruža određenu panoramu i antologiju ove književnosti. Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* je sinteza istorijskoknjiževnog i biografskog, ali ipak se, u izvjesnom smislu, približava više biografiji, što je slučaj i sa Hammerovom *Istorijom osmanskog pjesništva*. Ovo bi se Bašagićevo djelo moglo tretirati i kao specijalna istorija književnosti, ili istorija književnosti u širem smislu, budući da je u njemu sagledano i interpretirano, pored umjetničkog, cjelovito stvaranje Muslimana Bosne i Hercegovine na polju islamskih znanosti: prava, istorije, filozofije i empirijskih nauka. Istina je da je Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, kao cjelovito sagledavanje i estetsko vrednovanje stvaranja naših ljudi na arapskom, turskom i persijskom jeziku i danas najcjelovitije u svom žanru mada su ga novija istraživanja prevazišla u biografskom i biobibliografskom aspektu, korigovala i u mnogome nadopunila.

Muhsin Rizvić u svom djelu *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine* (Sarajevo, 1973. I-II) dao je studiozan i kritičkoanalitički pogled na Bašagićeve radove iz oblasti istorije i kulturne istorije. Da bi sagledao književnu tradiciju do 1878. godine i tokove muslimanskog književnog stvaranja, Rizvić je u zasebnoj cjelini *Književno stvaranje na orijentalnim jezicima* razmatrao književnu aktivnost bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom, arapskom i persijskom jeziku, prateći je kroz književnoistorijske preglede, dajući uvijek i svoje lične opservacije. Govoreći o Bašagićevom djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* kaže da »predstavlja do danas jedini pravi književnokritički izvor podataka o književnom karakteru i umjetničkoidejnoj bitnosti stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima, mada je u cjelini potčinjeno jednoj istorijsko-književnoj koncepciji koja u metodologiji određivanja narodnog obilježja i nacionalne pripadnosti ove književnosti ima slabe strane sa današnje tačke gledanja. O ovoj književnosti, Rizvić govori na osnovu izbora ili proba koje je Bašagić dao u svojoj disertaciji. Oni po Rizviću »predstavljaju antologiju i panoramu oblika, motiva, senzibiliteta, načina poetske transpozicije i metaforičke izražajnosti.« (M. Rizvić, *Književno stvaranje...*, I. str. 18, 19, 21). Muhsin Rizvić ispituje čitav poetski kompleks naše orijentalne književnosti u kontekstu tri motiva:

»erotike« »hedonizma« i »mistike«, i u sintagmi: »žena«, »ljepota«, i »ljubav«, ili »vino«, »ljubav« i »poezija«, što čini jedinstven stav poetskog senzibiliteta i izraza i jedan drugi identitet ovih pjesnika, da bi zatim proanalizirao i stilske osobenosti ovog stvaranja, te odnos i eksplicacije koje je dao Bašagić u pogledu jezika i stila ove književnosti, narodni poetski duh u poeziji Derviš-paše Bajezidagića, uticaj naše narodne poezije na Nerkesija i Sabita Užičanina. Zatim je pravilno primijetio da ovi pisci i njihova djela ulaze u fond nasljeđa bosanskohercegovačkih Muslimana, »ne jezikom književnim i opštim i prirodnom određenosti, literarnom pripadnošću i opredjeljenjem, nego porijeklom njihovih stvaralaca... zatim mjestom stvaranja njihovih djela, tragovima slavenskomuslimanskog bosanskog duha, poetskog mentaliteta i senzibiliteta, te odjecima narodne lirike, bistrim i jasnim poetskim formulacijama koje su odudarale od savremene poetike literatura u okviru kojih su stvarali, onim metaforama i slikama koje su izraz i odraz zavičajnog narodnog života i ambijenta.«

Na kraju da zaključimo da je Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* sve do sada ostalo jedini cjelovit književnokritički izvor i književnoestetska analiza literarnog stvaranja književnika porijeklom iz Bosne i Hercegovine i drugih krajeva Jugoslavije na turskom, arapskom i persijskom jeziku. Njega su nadopunili Mehmed Handžić svojim djelom *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana* (Sarajevo, 1933), kojem je prethodilo Handžićevo djelo na arapskom jeziku »Al-Gawhar al-asnâ fi terağim ulamâ wa šu'ara' Bosna (Kairo, 1349/1930, 1-142). U Handžićevom djelu *Književni rad... dat je veći broj i potpuniji pregled ovih pisaca i sistematičnija klasifikacija njihovih djela po oblastima nauke i književnosti, ali djelo, po Muhsinu Rizviću, »predstavlja više biografsko-bibliografski priručnik, u kome se djelima i piscima prilazi više sa faktografske strane u nastojanju da se utvrdi istina o njihovom porijeklu, životu i radu, o obimu, broju i općem karakteru njihovih djela, dok je poglavlje o piscima svedeno na informativni tabelarni pregled s napomenom i motivacijom da je ovoj oblasti književnog rada posebnu pažnju posvetio Bašagić. (Mehmed Handžić, *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933, str. 52; M. Rizvić, *Književno stvaranje... I*, str. 18.) Handžić posebno izdvaja 12 pjesnika koji su pisali na persijskom jeziku, a 10 od njih spominje i Bašagić. Handžić se više zadržava na prikazu komentatora persijskih klasika Sudija, zatim na prikazu Fevzije Mostarca i njegova djela *Bulbulistan* (Slavujev gaj).*

Djelo Hazima Šabanovića *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* (Sarajevo, 1973.) korigovalo je u mnogim podacima srodna djela Bašagića, Handžića i drugih. Ono je biobibliografskog karaktera i pruža najbrojnije i najiscrpnije podatke o našim književnicima i našoj književnosti na orijentalnim jezicima, i, pored izvjesnog broja nekritički preuzetih i neprovjerenih podataka, ovo djelo predstavlja krupno ostvaranje u izučavanju ove književnosti kod nas. I djelo Smaila Balića, *Kultura Bošnjaka-muslimanska komponenta*, (vlastito izdanje, Beč, 1973), koje je što se sadržaja tiče najobuhvatnije u ovoj oblasti, jer osim književnosti, sadrži i druge komponente kulturne istorije, više objašnjava kulturološke aspekte istorije Muslimana Bosne i Hercegovine. I Balić u svojoj knjizi izdvaja i odvojeno govori o autorima ko-

ji su pisali na persijskom jeziku pod naslovom »*Pisci na persijskom jeziku*«, (str. 62-63), gdje veoma sažeto daje informacije o Zijajiji, Ahmed Sudiji, Muhamed Nergisiji, Fevziji Mostarcu, Mustafa Muhlisiji i Mustafa Ledunniji, i o njihovim radovima. (Smail Balić, *Kultura Bošnjaka-muslimanska komponenta*, Wien, 1973, str. 62-63).

Pored ovih priručnika, istorija književnosti i književno-istorijskih pregleda, pojavila se i monografija, bolje, doktorska disertacija o *Bulbulistanu* (Slavujev gaj) koju je napisao Milivoje Malić i odbranio na Sorbani 1934. godine. Djelo se sastoji od dva dijela – Uvod, u kojem je prikazan život, stvaranje i djelo Fevzije Mostarca, a uz to je ukratko prikazana i književnost na persijskom jeziku, kao i pisci koji su stvarali na tlu Jugoslavije. Drugi dio je prevod Bulbulistana na francuski jezik. Kod nas u Jugoslaviji isto djelo je preveo sa persijskog na srpskohrvatski jezik Džemal Čehajić. On je napisao i studiju o piscu i djelu, proanalizirajući sve aspekte mističke inspiracije, žanra, služeći se analitičkim metodom, što je uveliko doprinijelo boljem poznavanju autora i njegova djela. Bulbulistan je štampan pod naslovom: Fevzi Mostarac, *Bulbulistan* (Slavujev gaj) (»Svjetlost« Sarajevo, 1973). Nažalost, objavljen je samo prevod, mada je rad bio pripremljen kao kritičko izdanje.

Isto tako, ovdje treba spomenuti i rad, odnosno doktorsku disertaciju Dejana Bogdanovića, napisanu na persijskom jeziku i odbranjenu na Univerzitetu u Teheranu 1964. godine, pod naslovom *Edebiyyat-e farsi dar Jugoslavi* (Persijska književnost u Jugoslaviji). U radu se spominje 14 autora koje su spomenuli Bašagić i Handžić. Rad je informativnog karaktera i, naravno, interesantan za iranske čitaoce. U tezi su obrađeni slijedeći autori:

1. Mahmud-paša Adni (um. krajem 15. vijeka),
2. Derviš-paša Mostarac (um. 1602),
3. Tevekkuli-Dede (um. 1636),
4. Muhamed Nergisi (um. 1665),
5. Husrev Paša (um. u 17. vijeku),
6. Sabuhi Ahmed (um. 1660),
7. Talib Ahmed (um. 1673),
8. Ahmed Rušdi (um. 1699),
9. Rešid Mehmed (um. početkom XVIII vijeka),
10. Ali Zeki Kimjager (um. 1710),
11. Ahmed Jusri (um. 1693/94),
12. Ledunni (um. 1720),
13. Mustafa Muhlisi (um. 1749),
14. Fevzi Mostarac (um. 1747),

U disertaciji je dat prikaz svakog autora pojedinačno, uglavnom na osnovu radova Bašagića, Handžića i Milivoja Malića. Mjesto je dato i komentatoru persijskih klasika, Ahmed Sudiju. Istina, to je prevod rada Šaćira Sikirića, »*Sudi kao komentator Sadijina Gulistana*« (POF, I, 1959, str. 51-67). Jedan dio teze posvećen je bibliotekama u Jugoslaviji. Prema saopštenju koje je pružio Bećir Džaka na naučnom skupu *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (Sarajevo, 26. i 27. maja 1976, Sarajevo, 1977, str. 77-84), rad Dejana Bogdanovića, većim svojim dijelom oslanja se na informacije koje su dali Bašagić, Handžić i Milivoje Malić. Ali, i pored toga, ovaj rad je za iranskog

čitaoca veoma interesantan kao informacija jer ga upoznaje sa njegovanjem persijskog jezika i persijske književnosti, naročito mističke, ili mistički orijentisane u našim krajevima. Zna se da se persijski jezik izučavao u medresama (srednje i više), ali postojala je i tradicija »konferansi« – ili kružoka, koje su se održavale naročito u tekijama i hanekahima, pa i privatnim kućama, na kojima su se tumačila značajna djela persijske klasične literature. Ove konferense su predstavljale viši nivo izučavanja značajne persijske klasike kojima su prisustvovali i istaknuti učenjaci (ulema). U Sarajevu se održala tradicija ovih konferansi, prvenstveno kružoka krupnog mističkog kodeksa Mesneviye Dželaluddina Rumija sve do danas. Na tu tradiciju održavanja kružoka Mesneviye Rumija ukazivali su mnogi autori: Mehmed Handžić, Smail Balić, pa u naše vrijeme na tu tradiciju ukazao je i Salih Trako u svom saopštenju *Sarajevo – da Mesnevi dersleri ve Mesnevi hanlar uzerine* (Konferanse Mesneviye i recitatori Mesneviye u Sarajevu) na Prvom međunarodnom kongresu posvećenom Mevlana Dželaluddin Rumiji (održan u Konji 3-5 maja 1987. godine, separat, str. 143-146).

Ovdje bih zasebno istakao da radovi Nedima Filipovića, *Utjecaj islama na bosanskohercegovačko tlo-islamizacija* (Radio Sarajevo-Treći program, br. 9, 1975. godine), Muhameda Filipovića, *Prilozi historiji društvene misli u BiH*, (Radio Sarajevo, Treći program br. 14, 1976. godine), radovi Muhsina Rizvića, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u BiH u doba austro-ugarske vladavine, I-II* (Sarajevo, 1973. godine), *Stvaralački doživljaj i čitalačka recepcija u književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima* (Književna istorija, X, 27, Beograd, 1977. godine) predstavljaju pokušaj da se ova naša književnost na orijentalnim jezicima sagleda unutar širih kulturno-civilizacijskih i misaonih tokova na jugoslavenskom prostoru, da se pruži određeni estetski doživljaj, poetika, kao i posebnosti poetskih i estetskih vizija i formalno-estetskog izraza u djelima autora koji su pisali na turskom, arapskom i persijskom jeziku. U ove napore svrstao bih i dvije disertacije: Amir Ljubović, *Radovi naših ljudi iz oblasti logike na arapskom jeziku – istorijsko komparativna istraživanja* (Sarajevo, 1988. godine – neobjavljena), i Ismet Kasumović, *Filozofsko sufijska učenja Ali-Dede Bošnjaka*. (Sarajevo, 1987. g. – neobjavljena). Obje disertacije odbranjene su na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Činjenica je, međutim, da je vrlo teško bilo kakvo estetsko vrednovanje i ocjena na osnovu jedne ili dvije pjesme, a kod nekih se autora spominje jedna, ili dvije pjesme. Stoga je ocjena i vrednovanje izvjesnih pisaca i njihovih radova data uopšteno, jer jedino je to i bilo moguće. To naročito vrijedi kada je riječ o persijskoj književnosti kod nas. Jer ona, kao što smo rekli, ne dostiže onu koja je pisana na arapskom i turskom jeziku. Za ovu književnost bi se slobodno mogao upotrijebiti izraz »beletristika«, dok druge dvije su bogatije, raznovrsnije po sadržaju, književnim vrstama i žanrovima.

Na kraju, ipak, moramo priznati da su dosadašnja proučavanja naših književnosti na orijentalnim jezicima prilično odmakla, bogatija su, postoji više studija, radova, monografija, biobibliografija i bibliografija o određenim književnim domenima, pojedinačnim autorima, monografija o Fevziji Mostarcu i njegovom djelu *Bulbulistanu* (Slavujev gaj), naučolingvistička studija Sačira Sikirića, »*Sudi kao komentator Sadijina*

Gulistana«, kao i Džemala Čehajića, i drugih. Tu su i priručnici, istorijski pregledi, istorije književnosti. Istina, estetsko vrednovanje i ocjene izvjesnih radova nisu se izdvajale iz cijeline književnosti pisane na arapskom i turskom jeziku. Zacijelo, sve ono što je do sada urađeno na polju naše književnosti na orijentalnim jezicima pruža jedno cjelovitije, bogatije i izvjesnije saznanje o ovoj književnosti. Prevodi pojedinih djela, kao i antološke obrade doprinose da se naša čitalačka publika bolje upozna ne samo sa orijentalnim književnostima i kulturama, nego i produktima uma i književnim ostvarenjima pisaca našeg porijekla koji su stvarali na arapskom, turskom i persijskom jeziku.

U ovom pogledu, naročito bih istakao i plodnu saradnju Orijentalnog instituta sa Katedrom za orijentalistiku, Katedrom za filozofiju, Katedrom za srpskohrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Institutom za srpskohrvatski jezik i književnost u Sarajevu, Katedrom za orijentalne jezike na Filološkom fakultetu u Beogradu i drugima. Postoji jedinstven napor da se izuči i predstavi književna i kulturna baština Muslimana Bosne i Hercegovine, kao i ona na širem jugoslavenskom prostoru. Ustvrdio bih još da se u dosadašnjim radovima o našoj književnosti pristupalo – analitički, dok je malo sinteze, a sadašnji nivo istraženosti bi dozvoljavao da se pride i sintezi i sintetičkoj obradi ove književnosti.

I na samom kraju ovog saopštenja, izdvojio bih neke probleme i tematska pitanja, na koje su ukazali istraživači u svojim radovima, a koja čekaju dublja i svestranija istraživanja, kao na primjer: 1) Odnos naše narodne književnosti, odnosno poezije, i turske narodne i divanske književnosti, 2) Prisutnost našeg narodnog duha, slavenskog, domaćeg u radovima, odnosno u poeziji pojedinih naših autora. Ovaj fenomen je dosada obrađivan, ali sa malo konkretnih podataka. To traži jedno šire i obuhvatnije proučavanje, tako da se i bitnost ove književnosti bliže odredi. U jednom komparativnom zahvatu da se izuče ti međuutjecaji. 3) Izučavanje političkih rasprava Hasan Kafije Pruččaka, Prozorca i drugih, da bi se, u poređenju sa klasičnim radovima ove vrste proučila politička i društvena filozofija osmanskog društva. Persijska, arapska i turska književnost su bogate ovim književnim žanrom. 4) Racionalna ili teološka osmanska islamska misao u sprezi sa mutezilizmom klasike. 5) Poetika autora našeg porijekla koji su pisali na arapskom, turskom i persijskom jeziku.

Ovdje sam istakao samo neka od mnogobrojnih pitanja koja čekaju zasebna istraživanja i proučavanja.

IZUČAVANJE NAŠE KNJIŽEVNOSTI NA PERSIJSKOM JEZIKU

Rezime

U ovom radu (referatu) nastojao sam da istaknem glavne linije razvoja naše nauke o izučavanju naše književnosti pisane na perzijskom jeziku, koja po svom kvantitetu, ne doseže one pisane na turskom i arapskom jeziku. Činjenica je da je ovo izučavanje započelo u prvoj polovini XIX vijeka, da je prvi bio Baron von Hammer Purgstall (1774-1856) koji je u svom djelu *Die Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Povijest osmanskog pjesništva, 4 toma – Pest 1836-38) spomenuo i niz pjesnika i pisaca sa našeg tla koji su pisali na perzijskom, ali u isto vrijeme i na arapskom i turskom jeziku. Njega je u tome slijedio engleski orijentalista J. W. Gibb u djelu *A History of Ottoman Poetry* (Istorija osmanske poezije, I-III t., London, 1909). Krajem XIX vijeka, počelo je to izučavanje i u Bosni i Hercegovini: Safvet-beg Bašagić, Mehmed Handžić, Hazim Šabanović, naročito pod utjecajem Hammera, pa i Gibba kasnije. Generacije istraživača u trendu izučavanja ove književnosti uključuje se u novije vrijeme: Muhsin Rizvić, Milivoje Malić, Smail Balić, Šaćir Sikirić, Dejan Bogdanović, Džemal Čehajić i drugi, što je sve istaknuto u referatu.

RESEARCHES OF OUR LITERATURE WRITTEN IN PERSIAN LANGUAGE

Summary

I tried in this paper to point out the main streams of development of the researches of our literature written in Persian language, which is, according to its quantity, much smaller than the literature written in Turkish and Arabic. The first step in the researches of this literature was made in the first half of the 19 th century with the book of Baron von Hammer Purgstall (1774-1856) *Die Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (A History of Ottoman Poetry), 4 vols. – Pest, 1836-38. He mentioned in this book a number of our poets and writers who had written in Persian, and in Arabic and Turkish language as well. He was followed by English orientalist. J. W. Gibb and his work *A History of Ottoman Poetry*, vols. I-III. London, 1909. At the end of the 19th century the researches of this literature started in Bosnia and Herzegovina, under the influence of Hammer, especially, and later on under the influence of Gibb: Safvet-beg Bašagić, Mehmed Handžić, Hazim Šabanović, and the later generations of the researchers. Contemporary researchers of this literature are: Muhsin Rizvić, Milivoje Malić, Smail Balić, Šaćir Sikirić, Dejan Bogdanović, Džemal Čehajić, etc. All of them have been mentioned in this paper.